

چگونگی به‌کارگیری آیکونوگرافی و آیکونولوژی در نقد اثر برپایه نظریه پانوفسکی

(مطالعه موردی: مکالمه مقدس پیئرو دلا فرانچسکا)

یاسمین فرهنگ‌پور*

۱. پژوهشگر دکتری، گروه تاریخ هنر، دانشکده تاریخ، دانشگاه فلورانس، فلورانس، ایتالیا

تاریخ دریافت مقاله: ۱۳۹۹/۸/۳۰

تاریخ پذیرش مقاله: ۱۳۹۹/۱۲/۴

صفحه ۷۲-۸۵

چکیده

بیان مسئله: آیکونوگرافی به معنی شمایل‌نگاری، شاخه‌ای از مطالعات تاریخ هنر است که به مطالعه، شناسایی محتوا و توصیف نشانه‌های موجود در آثار هنری می‌پردازد. این رشته که دارای ریشه‌های تاریخی است، در قرن بیستم میلادی بسیار مورد توجه قرار گرفت و مطالعات علمی پیرامون آن آغاز شد. از آنجایی که در هنر غرب، خصوصاً دوران قرون وسطی و رنسانس که هنر در اختیار دین مسیحیت قرار گرفته بود، هنرمندان از نمادها و نشانه‌های بسیار زیادی برای اشاره به داستان‌ها و شخصیت‌های مسیحیت استفاده کرده‌اند، محققین زیادی را بر آن داشت که روش دقیق‌تر و تعریف‌شده‌تری را برای مطالعات آیکونوگرافی برای تحلیل آثار به‌جای‌مانده از این دوران ارائه دهند. در همین راستا، اروین پانوفسکی، باتکیه بر نظریه مطرح شده توسط ابی واربرگ، مبحث آیکونولوژی به معنی شمایل‌شناسی را مطرح کرد. در این نظریه، هر اثر هنری با توجه به ارزش‌های تاریخی-فرهنگی زمان آفرینش آن بررسی و نقد می‌شود.

هدف: هدف بررسی تفاوت میان آیکونوگرافی و آیکونولوژی و به‌کارگیری آن‌ها را در هنر رنسانس با مطالعه موردی تابلوی مکالمه مقدس اثر معروف پیئرو دلا فرانچسکا است.

سؤال مقاله: چه تفاوتی میان آیکونوگرافی و آیکونولوژی وجود دارد؟ کاربرد آن‌ها در نقد اثر چگونه است؟

روش تحقیق: مقاله حاضر با روش تحقیق توصیفی-تطبیقی و با استناد به منابع کتابخانه‌ای و مکتوب، بررسی کرده است.

نتیجه‌گیری: نتایج این پژوهش نمایانگر آن است که استفاده از آیکونوگرافی و آیکونولوژی توأمان با هم، ارائه‌دهنده کامل‌ترین نقد هر اثر هنری است که می‌تواند وجوه پنهان اثر را نمایان کند.

واژگان کلیدی: آیکونوگرافی، آیکونولوژی، اروین پانوفسکی، پیئرو دلا فرانچسکا.

How to use Iconography and Iconology in artwork criticism based on Panofsky opinion

(Case study: The Brera Madonna by Piero della Francesca)

Yasaman Farhangpour*¹

1. Ph.D Candidate, Department of of History, University of Florence, Florence, Italy

Received: 20/11/2020

Accepted: 22/2/2021

Page 73-85

Abstract

Iconography, which is formed by combining two Greek lexemes *eikon* + *grahen*, is a branch of studying the history of art that turns to surveying, concept recognition, and description of signs present in the artwork. This branch with a historical root drew much attention during the 20th century and more accurate and scientific studies were performed about it. Since the western art, especially during the Middle Ages and Renaissance, was under influence of Christianity, artists utilized a lot of signs and symbols to mentioned to stories and Christian figures. Several researchers were encouraged to present more adequately defined method to study iconography. In this line, Erwin Panofsky (1892-1968), relying on hypothesis proposed by Aby Warburg (1866- 1929) which now a day is known as the spiritual father of the Iconography. Both German art historians, suggested the topic of iconology, forming by combination of *eikon* + *logos*. The name of Iconology (Italian: Iconologia), is derived of the fundamental volume by Cesare Ripa (1560? -1622), *Iconologia overo Descriptione Dell'imagini Universali extracted from Antiquity and other places*, published in 1593 in Rome by the heirs of *Giovanni Gigliotti*. In this theory, each artwork is studied and reviewed by the cultural and historical values of its own creation era. The values on which the beliefs of a nation are based. In order to access to the hidden meanings in deep layers of artworks, Erwin Panofsky proposed three phases: his plan started with a pre-iconography that includes visual patterns of a work and its identification information; the second phase is analysis of iconography turning to introducing the theme of the work, story(s) and figures displayed in it. This analysis is the cognition that the audiences obtain about the certain concepts conveyed through religious, artistic sources or oral traditions. The third phase is the interpretation of iconology which is in relation with symbolic values concealed in the work. In iconology topic, the cultural, historical circumstance present in artistic atmosphere of the artwork creation period is surveyed. Regarding this

attitude toward art criticism, it can be claimed that these three phases, along with each other, form the most perfect type of criticism in which all the dimensions of an artwork is taken into consideration and thus, iconology needs the highest level of critic knowledge. Since in Italian art in Medieval and Renaissance, several symbols are used to convey various religious concepts; it is one of the best present art for criticism in both sections of iconography and iconology. Using descriptive-comparative research method and based on library and written sources, this article studies the differences between these two categories and use them in Renaissance art with a case study of the well-known work of Piero della Francesca, *The Brera Madonna* (also known as the *Pala di Brera*, the *Montefeltro Altarpiece* or *Brera Altarpiece*). This is a painting executed in 1472-1474, by the technic tempera on panel, in 248 cm × 150 cm, entitled as the most famous work of the 15th century for this legend. This work which is now kept in Brera Gallery in Milan displays of the legends of holy book, which was commissioned by *Federico III da Montefeltro* (1422-1482), the Duke of Urbino - a walled city in the Marche region of Italy, south-west of Pesaro, a World Heritage Site - from 1474, the figures presented in this work were unknown for a long time; after transferring it from Urbino to Milan in 1811, following the Napoleonic requisitions, followed by extended studies, they were identified. The work represents a sacred conversation, with the Virgin enthroned and the sleeping Child in the middle, surrounded by a host of angels and six saints. This masterpiece represents a sacred conversation, with the Virgin enthroned and the sleeping Child in the middle, surrounded by a host of angels and saints. The Brera altarpiece is an example of the perspective research carried out by the artists of central Italy in the second half of the fifteenth century. It is a monumental work, with a magnificent treatment of light, immobile and an iconographic repertoire of extraordinary richness. Della Francesca's work is the first Sacred Conversation developed mainly vertically: numerous altar tables throughout central-northern Italy are inspired by it. Surveying it as a case study can be a suitable example for practical

use of these two iconography and iconology for art critics.

Keywords: Iconography, Iconology, Erwin Panofsky, Piero della Francesca.

References

- Bazin, German, 1963, *Storia della Pittura Italiana*, trad. Frida Matalon Marchetti, Milan, Edizione per il Club del Libro.
- Buchholz, Elke Linda, Buhler Gerhard, Hille Karoline, Kaepple Susanne, Stotland Irina, 2016, *Storia dell'arte*, Milan, Touring.
- Bulgarelli, Massimo, Alberti a Mantova. Divagazione intorno a Sant'Andrea, in *Annali di Architettura*, 2003 (15), pp. 9-35.
- Bruschetini, Alessandro, 2018, *Il Montefeltro e l'Oriente Islamico*, Urbino 1430-1550, Genova, Sagep.
- Bussagli, Marco (2005), *Pittura, riconoscere gli stili*, Florence, Giunti.
- Chelli, Maurizio, 2010, *Leggere un'opera d'arte*, Guida per l'analisi e la comprensione della pittura, Rome, Delfini.
- Curatola, Giovanni, 2018, *Islam e Firenze. Arte e Collezionismo dai Medici al Novecento*, Florence, Giunti.
- Giorgi, Rosa, 2011, *I santi e i loro simboli*, Milan, Mondarini.
- Hasenmueller, Christine, Panofsky, Iconography, and Semiotics, *The Journal of Aesthetics and Art Criticism*, 1978, 36 (3), pp. 289-301.
- https://it.wikipedia.org/wiki/Pala_di_Brera (access date: 11/19/202)
- https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Pietro_torregiani,_medaglia_di_federico_da_montefeltro.JPG (access date 18/11/2020)
- <https://sulparnaso.wordpress.com/2015/05/01/lettura-opera-la-pala-di-brera-di-piero-della-francesca-di-sara-biancolin/> <https://sulparnaso.wordpress.com/2015/05/01/lettura-opera-la-pala-di-brera-di-piero-della-francesca-di-sara-biancolin/> (access date 19/11/202)
- https://en.wikipedia.org/wiki/The_Duke_and_Duchess_of_Urbino (access date 18/11/2020)
- Volpi, Cristina, 2017, *Iconologia Definizione-Etimologia*, Teknoring Il Portale delle Professioni Tecniche, 3 April 2017. <http://www.teknoring.com/wikitecnica/rappresentazione-e-media/iconologia> (access date 18/12/2020)
- <https://www.ucainazionale.eu/news-ucai/7007/>
- <https://restaurars.altervista.org/wp-content/uploads/2014/11/La-nascita-di-Venere-Botticelli.jpg> (access date 18/12/2020)

و آیکونولوژی را بسیار دقیق‌تر بررسی کنند و این دو شاخه علمی را به صورت عملی به کار گیرند. این مقاله در تلاش است تا با مطالعه موردی مکالمه مقدس (پیئرو دلا فرانچسکا، ۱۴۷۴م)، یکی از مهم‌ترین آثار به‌جای مانده از دوره رنسانس ایتالیا، علاوه بر بررسی تفاوت میان شمایل‌نگاری و شمایل‌شناسی، این دو مقوله را به صورت عملی در نقد اثر استفاده کند و در خلال آن به معرفی مضامین مذهبی و مفاهیم مستتر موجود در اثر مورد نظر می‌پردازد.

روش تحقیق

این مقاله بر پایه روش توصیفی-تحلیلی صورت گرفته و اطلاعات لازم با استفاده از منابع کتابخانه‌ای و مکتوب مانند مقالات جمع‌آوری شده است. همچنین در راستای اثبات نظریه‌های مطرح شده، آن‌ها را با تصویر اثر هنری مورد بحث تطبیق داده شده است.

پیشینه پژوهش

از زمان به وجود آمدن مفهوم آیکونوگرافی و متعاقباً آیکونولوژی، محققین زیادی در کشورهای غربی درباره این دو مقوله پژوهش کردند. در ایران نیز در راستای بررسی نظریه پانوفسکی در هنرهای ایرانی-اسلامی تحقیقات

مقدمه و بیان مسئله

آیکونوگرافی، به مطالعه، شناسایی محتوا و توصیف نشانه‌ها می‌پردازد و از قرن بیستم میلادی بسیار مورد توجه قرار گرفته است. محققین و پژوهشگران زیادی در این دوره بر آن شدند که تعریف علمی و چهارچوب دقیقی از این رشته ارائه دهند. معادل فارسی این کلمه «شمایل‌نگاری» است که به بررسی موضوع یک اثر هنری و آنچه که هنرمند در آن نمایش داده است، اطلاق می‌شود. اروین پانوفسکی، مورخ هنر آلمانی در نیمه دوم قرن بیستم میلادی، روش نوینی در مطالعات تاریخ هنر به وجود آورد و آن را آیکونولوژی نامید. «شمایل‌شناسی» معادل این واژه در نظر گرفته می‌شود و به معنای بررسی مفاهیم فرهنگی مستتر در هر اثر هنری است. این مفاهیم می‌توانند پیرو اصول دینی، فلسفی، تاریخی، ادبی و سیاسی بررسی شوند. به این ترتیب، ترکیب این دو مقوله، منجر به بررسی یک اثر هنری در همه ابعاد آن می‌شود. هم‌زمان با توسعه آیکونولوژی، محققین غربی شروع به نقد و بازخوانی آثار به‌جای مانده از قرون وسطی و رنسانس کردند. هنر این دوره‌ها به دلیل پیروی از مضامین مذهبی و ادبی، این امکان را برای منتقدین فراهم می‌کند که آیکونوگرافی

مختلفی صورت گرفته است: نمازعلیزاده و موسوی لری در مقاله «آیکونولوژی نگاره لیلی و مجنون در سفال سلجوقی» مقوله شمایل‌شناسی را با رویکرد اندیشه نوین موجود در عصر سلجوقی بررسی کرده‌اند. همچنین فضل وزیری و تندی در پژوهش «نقوش لیلی و مجنون در آثار غیاث‌الدین با رویکرد آیکونولوژی»، این نقش را با توجه به عوامل فرهنگی موجود در دوره صفوی بررسی کرده‌اند (فضلی، تندی، ۱۳۹۶). قانی و مهرابی نیز همین روش را در مقاله «تحلیل معنای قالیچه تصویری بختیاری باروش آیکونولوژی پانوفسکی» برای تحلیل قالیچه بختیاری بکار گرفته‌اند (قانی، مهرابی، ۱۳۹۷). نصری در مقاله «خوانش تصویر از دیدگاه پانوفسکی» آیکونولوژی و نقد اثر را از منظر این محقق آلمانی بررسی و تشریح کرده و علاوه بر بررسی نظریه‌های مختلف به جنبه‌های تاریخی پیرامون این دو مفهوم پرداخته است (نصری، ۱۳۹۲). اکثر این پژوهش‌ها به تفاوت بین آیکونوگرافی و آیکونولوژی پرداخته‌اند و این دو مفهوم را از نظر تئوری بررسی کرده‌اند. پژوهش حاضر اما، با مطالعه موردی نقاشی مکالمه مقدس اثر پیئرو دلا فرانچسکا (۱۴۷۴م)، به عنوان یکی از معروف‌ترین آثار به‌جای مانده از نیمه دوم قرن پانزدهم میلادی در ایتالیا، هر دو مقوله آیکونوگرافی و آیکونولوژی را به صورت عملی در نقد اثر به کار گرفته است. این پژوهش با تکیه بر بار معنایی این دو مفهوم، سعی در بازگشایی مفاهیم مستتر در یک اثر رنسانسی دارد.

تعریف لغوی آیکونوگرافی و آیکونولوژی

اصطلاح آیکونوگرافی یا *Iconography* دارای ریشه یونانی (*Iconographia*) است که از ترکیب دو کلمه *Icon* (از ریشه یونانی *eikon*) به معنی تصویر و *Graphy* (از ریشه یونانی *graphein*) به معنی حک کردن، ترسیم کردن و تصویر کردن، تشکیل شده است. این کلمه در زبان فارسی معادل شمایل‌نگاری در نظر گرفته شده است. در عوض واژه *Iconology* از ترکیب *eikon + logos* به وجود آمده است (Bussagli, 2005: 34). این واژه برای اولین بار در دنیای غرب در سال ۱۵۹۳ میلادی توسط چزار ریپا^۳ برای نام‌گذاری کتابش به کار برده شد. بعد از او فرانچسکو میلیتزی^۴ در

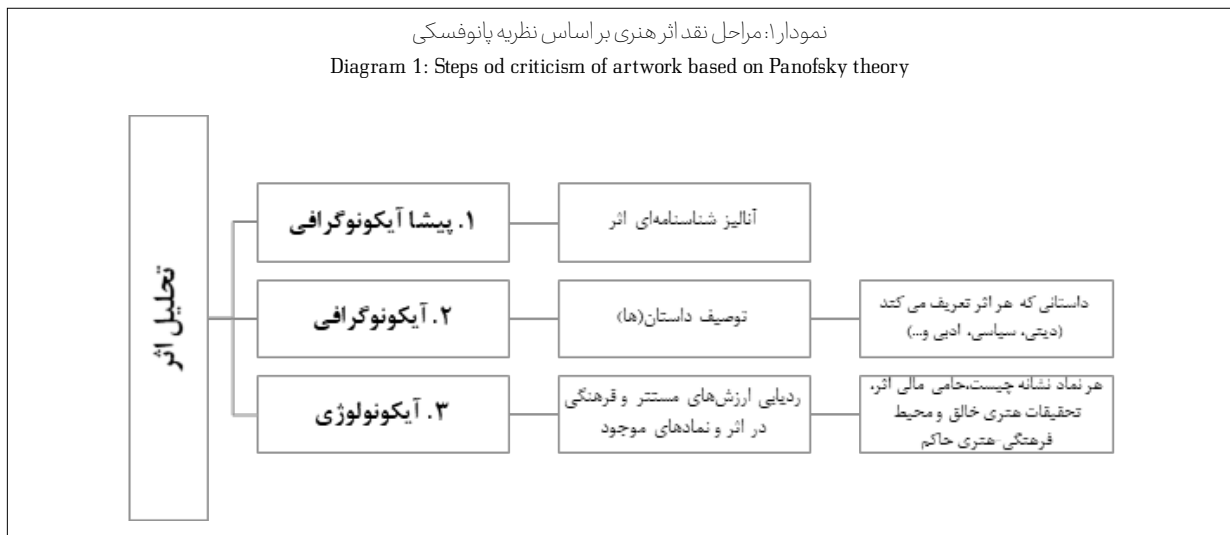
سال ۱۷۹۷ میلادی این واژه را در فرهنگ لغات هنرهای زیبا^۵ به معنی «سخن با تصویر» به کار گرفته شد (Volpi, 2017). معادل فارسی این واژه شمایل‌شناسی در نظر گرفته شده است و می‌توان گفت در پی پاسخ به این سؤال است: «هر اثر (یا عناصر موجود در آن) بر چه اساسی به وجود آمده است؟» که با ارزش‌های نمادین مستتر در تصاویر در ارتباط است. شمایل‌شناسی به عناصر یک اثر هنری می‌پردازد و شمایل‌نگاری به کلیت آن. از آنجایی که معنی لغوی واژه *Icon* به معنای تصویر است، آیکونوگرافی و آیکونولوژی فقط به نقاشی محدود نمی‌شود و آثار مختلف هنری از جمله مجسمه‌سازی و مینیاتور را نیز در برمی‌گیرند.

نقش ابی واربورگ^۶ در آیکونوگرافی

یک نقطه عطف در آیکونوگرافی توسط ابی واربورگ (۱۸۶۶-۱۹۲۹م) به وجود آمد: وی شمایل‌نگاری را دیگر به عنوان یک رشته کمکی یا یک روش تحقیق برای تاریخ هنر تفسیر نمی‌کند، بلکه آن را به عنوان یک علم در مورد تصاویر و در عین حال، یک روش جایگزین برای درک پیشرفت سبک شناختی انواع هنر معرفی می‌کند. برخلاف یک سنت روش‌شناختی قرن نوزدهم که جنبه‌های صوری آثار را ممتاز می‌دانست، واربورگ روشی میان‌رشته‌ای را پیشنهاد کرد که بر اساس آن، تفسیر تصاویر تنها بر پایه مشخصات بصری آن‌ها نیست بلکه بر منتقد واجب است که تاریخ، اندیشه، ادبیات و اقتصاد معاصر اثر هنری را در نظر بگیرد (Bussagli, 2005: 37). بنابراین هدف اصلی واربورگ بازسازی زمینه اصلی شکل‌گیری اثر هنری بود. انعکاس قابل توجه این روش در شکل‌گیری کتابخانه مطالعات فرهنگی واربورگ^۱ قابل درک است که مرکز تخصصی تحقیقات شمایل‌نگاری در نیمه اول قرن بیستم بود و با هدف وحدت بخشیدن به این مبحث افتتاح شده بود. این کتابخانه در دوره نازی‌های آلمان از هامبورگ به لندن منتقل شد (Bazin, 1963: 89). محققانی مانند فردریش ساکل^۷ (۱۸۹۰-۱۹۴۸م)، در این مرکز مشغول به کار شدند که به چنین نوع ابتکاری رویکردی در نقد اثر هنری تأکید داشتند و هدف آن‌ها غلبه بر حوزه‌های کاملاً فرمالیستی تحلیل سبک و جبرگرایی شمایل‌نگاری بود.

نمودار ۱: مراحل نقد اثر هنری بر اساس نظریه پانوفسکی

Diagram 1: Steps of criticism of artwork based on Panofsky theory

است که با ارزش‌های نمادین مستتر در تصاویر در ارتباط است. در مبحث آیکونولوژی محیط تاریخی-فرهنگی حاضر بر جو هنری در زمان خلق اثر مورد بررسی قرار می‌گیرند؛ پیوند ساختار بصری و محتوای فرهنگی.

باتوجه به این نوع از نگاه به نقد هنر، می‌توان گفت این سه مرحله در کنار هم کامل‌ترین نوع نقد را تشکیل می‌دهند که در آن تمام ابعاد یک اثر هنری بررسی می‌شوند و به این ترتیب، آیکونولوژی بالاترین سطح دانش یک منتقد را نیاز دارد. می‌توان این‌گونه برداشت کرد که آیکونولوژی در تعریف پانوفسکی به معنی تحلیل بخش‌هایی از یک اثر هنری است که به درک حس تاریخی یک اثر کمک می‌کند (Hasenmueller, 1987: 298). به طبع در این نوع نگاه، تسلط منتقد بر اطلاعات تاریخی-فرهنگی اثر، از مهم‌ترین ارکان نقد است.

به‌کارگیری آیکونوگرافی و آیکونولوژی در نقد اثر

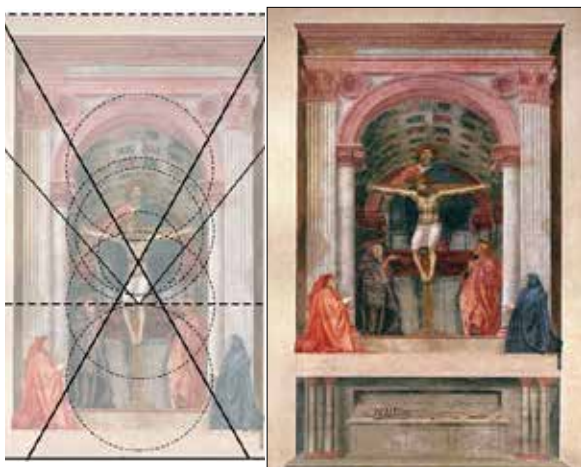
هنر رنسانس ایتالیایی به دلیل استفاده از مضامین مذهبی دارای نمادهای زیادی است و یکی از بهترین هنرهای موجود برای نقد در هر دو بخش آیکونوگرافی و آیکونولوژی می‌باشد. از این روی تابلوی مکالمه مقدس اثر پیئرو دلا فرانچسکا (تصویر ۱) به عنوان مهم‌ترین اثر حاوی این موضوع که از دوره رنسانس به‌جای مانده، در این بخش مورد بررسی قرار گرفته است.

اروین پانوفسکی و آیکونولوژی

پانوفسکی (۱۸۹۲-۱۹۶۸م) دیگر محققانی بود که در مرکز مطالعات فرهنگی و اربورگ فعالیت می‌کرد که علی‌رغم تنوع علایق و نتایج مطالعاتش، روش شناختی جدیدی از شمایل‌نگاری را به دست آورد که فراتر از شناخت و توضیح بصری آثار بود. پانوفسکی آنچه را که فون شلوسر^۱ (۱۸۶۶-۱۹۳۸م) به عنوان «تفسیر فرهنگی از شکل هنری» تعریف می‌کند، دنبال کند (Pieranti, 2016:2). بنابراین پدیده جدیدی از مطالعات شمایل‌نگاری متولد شد که پانوفسکی آن را با نام شمایل‌شناسی نامید. از دیدگاه او، آیکونولوژی روابط بین معنای آثار هنری و سایر مطالعات فرهنگی (مذهبی، فلسفی و علمی) را که در جامعه زمان خلق اثر وجود داشته را کشف می‌کند. اروین پانوفسکی به منظور دستیابی به لایه‌های پنهان معنایی موجود در آثار هنری، سه مرحله را پیشنهاد کرد (نمودار ۱): طرح وی با مرحله توصیف پیشا-آیکونوگرافی آغاز می‌شود که شامل توصیف الگوهای بصری اثر و اطلاعات شناسنامه‌ای آن است. مرحله دوم، تحلیل آیکونوگرافی است که به معرفی موضوع اثر، داستان(ها) و شخصیت‌های حاضر در آن می‌پردازد. این تحلیل، شناختی است که مخاطب نسبت به موضوعات یا مفاهیم خاص منتقل شده از راه منابع ادبی، مذهبی یا سنت‌های شفاهی، به دست می‌آورد (پانوفسکی، ۱۳۹۶:۴۴). مرحله سوم، تفسیر آیکونولوژی

است، یکی از داستان‌های کتاب مقدس مسیحیان است که در طول تاریخ بارها به آن اشاره شده است. اثر دلا فرانچسکا در اندازه ۲۵۱×۱۷۳ سانتی‌متر و تکنیک رنگ‌وروغن روی چوب به‌نمایش درآمده که تا سال ۱۸۱۱م در محل اصلی آن، کلیسای سن برناردینو^۱ در شهر اوربینو^۲، قرار داشت و در راستای احکام صادر شده توسط ناپلئون، به میلان منتقل شد (Ibid). محل نگهداری فعلی این اثر گالری بررا در این شهر است. در این اثر نسبت قرار گرفتن اشخاص بر اساس نقطه‌گریز ناپدید شده در سطح چشمان مریم مقدس می‌باشد که با کودکش در مرکز تصویر نشسته است. خط افق در مرکز تابلو واقع شده و قدیسان به ترتیب قد در دو طرف او قرار گرفته‌اند (تصویر ۲). پرسپکتیو یک نقطه‌ای به کار گرفته شده است و جهت تابش نور باتوجه به پس‌زمینه و سایه ایجاد شده، از راست به چپ غالب است. اما باتوجه به نور روی لباس فلزی شخصیت زانوزده می‌توان متوجه شد که منبع نوری هم در سمت چپ وجود دارد.

با مقایسه پرسپکتیو به کار گرفته شده توسط او و اثر معروف ماساچو (تثلیث مقدس، ۱۴۲۸م)، می‌توان متوجه شد که دلا فرانچسکا از پیشینیان خود پیروی کرده است و به احتمال قوی، مبحث پرسپکتیو را آثار آن‌ها را مطالعه کرده است (تصویر ۳).

تصویر ۳: سمت راست: ماساچو، تثلیث مقدس، ۱۴۲۸م، فلورانس، افرسکو، کلیسای سانتا ماریا نولا. منبع: www.ucainazionale.eu سمت چپ: مطالعه پرسپکتیو اثر. منبع: نگارنده

Figure 3: Right: Masaccio, The Holy Trinity, 1428, fresco, Florence, Basilica Santa Maria Novella. Left: Perspective study of the Holy Trinity by Masaccio

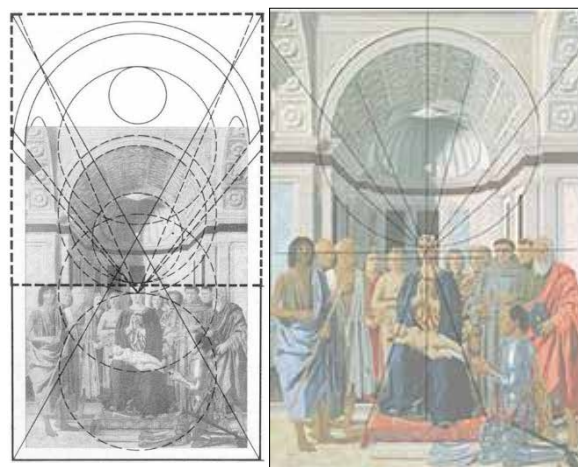

تصویر ۱: پیئرو دلا فرانچسکا، مکالمه مقدس، ۱۴۷۲-۱۴۷۴م، رنگ روغن روی چوب، میلان، گالری بررا، منبع: it.wikipedia.org

Figure 1: Piero della Francesca, The Brera Madonna, 1472-1474, Milan, Pinacoteca di Brera

مطالعه پیش‌آیکونوگرافی

پیئرو دلا فرانچسکا (۱۴۱۶-۱۴۹۲م) هنرمند اهل استان توسکانی ایتالیا، در دوره رنسانس بود که به‌خاطر مهارتش در نورپردازی و تحقیقات گسترده‌ای که در مبحث پرسپکتیو داشت، بسیار مورد توجه قرار گرفت. سبک او را می‌توان تلفیقی از مطالعات پرسپکتیو برونلسکی، انعطاف‌پذیری ماساچو و نورپردازی فرآنجلیکو دانست که در سایه دین مسیحیت قرار گرفت و رشد کرد (Chelli, 2010: 69). مکالمه مقدس که نام این اثر برگرفته از آن

تصویر ۲: مطالعه پرسپکتیو در مکالمه مقدس اثر دلا فرانچسکا. منبع: sulparnaso.wordpress.com

Figure 2: Perspective study of Brera Madonna by Della Francesca

تصویر ۵: پیئرو دلآ فرانچسکا، چهره دوک اوربینو به همراه همسرش (بخشی از اثر)، ۱۴۷۲م (حدوداً)، فلورانس، گالری اوفیتزی. منبع: en.wikipedia.org
Figure 7: Piero della Francesca, The double portrait of the Dukes of Urbino, 1472 ca. Florence, Galleria degli Uffizi

است. با دقت بیشتر می‌توان متوجه شد که دقیقاً بالای سر مسیح کودک قرار گرفته و استفاده از آن در این تصویر می‌تواند به معنی تولد دوباره مسیح باشد. به این ترتیب، تخم شترمرغ نمادی از رستاخیز اوست. استفاده از این نماد توسط دلآ فرانچسکا در رنسانس احیاء شد و تا قبل از او فقط در آثار هنرمندان قرون وسطی نمایان بود (Buch-holz et al, 2016: 138). در همین بخش از صدف استفاده

تصویر ۶: پیئرو دلآ فرانچسکا، مکالمه مقدس (بخشی از اثر)، ۱۴۷۴م، میلان، گالری بررا.
Figure 6: Figure 1: Piero della Francesca, The Brera Madonna (part.), 1472-1474, Milan, Pinacoteca di Brera

شده است که در دین مسیحیت، نماد غسل تعمید است

تصویر ۷: ساندرو بوتیچلی، زایش ونوس (بخشی از اثر)، ۱۴۸۶م، رنگ و روغن روی چوب، فلورانس، گالری اوفیتزی. منبع: restaurars.altervista.org
Figure 7: Sandro Botticelli, The Birth of Venus (part.), 1486, Tempera on wood, Florence, Galleria degli Uffizi

۲. مطالعه آیکونوگرافی

در این اثر شخصیت موجود در پلان اول که به صورت زانو زده به تصویر کشیده شده است، فدریکو دا مونته فلترو^۴ می‌باشد. او یکی از مردان قدرتمند در شمال ایتالیا و یکی از حامیان هنر رنسانس بود. نمایش او به شکل زانو زده به این خاطر است که در دوره رنسانس، حامی مالی اثر به این صورت به تصویر کشیده می‌شد (Bazin, 1963: 89) به گونه‌ای که در بسیاری دیگر از آثار قرن پانزدهم میلادی می‌توان این حالت را مشاهده کرد (نگاه کنید به تصویر شماره ۳). شناسایی هویت او از روی سکه‌های حاوی سردیس او (تصویر ۴) و همچنین یکی دیگر از آثار دلآ فرانچسکا، قابل تشخیص است (تصویر ۵). لباس زره‌ای او، شمشیری که از کمر وی آویزان است و نوارهای چرم قرمزی که از زره‌اش آویزان شده، یکی از نمادهای ثروتمندی آن دوران است (Bruschettini, 2018: 3). فدریکو در یکی از جنگ‌هایی که شرکت کرده بود، چشم راست خود را از دست داد و به همین خاطر همیشه ترجیح می‌داد در آثار هنری با نیم‌رخ چپ نمایش داده شود.

یکی از تمثیل‌هایی که باید به آن اشاره کرد، چهره مسیح کودک است. در قرون وسطی و رنسانس در اکثر آثار، او بیدار است. اما هنرمند در این اثر او را در حالی که خوابیده، به تصویر کشیده. این مسئله اشاره به مرگ او در آینده دارد (تصویر ۶). او همچنین گردن‌بند قرمز رنگی به گردن دارد که رنگ آن اشاره به خون مسیح است. نماد مهم دیگری که در این اثر استفاده شده است، تخم شترمرغ می‌باشد که در پس زمینه به عنوان نمادی از تولد دوباره، از سقف آویزان

تصویر ۴: پیئرو توری جانی، مدال فدریکو دا مونته فلترو، ۱۴۷۴، واشنگتن، گالری ملی هنر، شماره: ۱۹۵۷.۱۴.۱۳۲۳

Figure 4: Pietro Torrigiani, Federico da Montefeltro medal, Washington, National Gallery, Inv. 1957.14.1323. Source: commons.wikimedia.org

در اختیار کلیسا قرار می‌گیرد، تعداد افرادی که توانایی خواندن نداشتند، زیاد بود، این قدیسین با این نمادها نشان داده می‌شدند تا شخصی که وارد کلیسا می‌شود، با نگاه کردن به این آثار به هویت قدیسین و در نهایت داستانی که اثر تعریف می‌کند، پی ببرد. در جدول شماره ۱، قدیسین موجود در مکالمه مقدس به همراه نمادهایشان بررسی شده‌اند. قدیسین دین مسیحیت فقط این شش قدیس نیستند و تعداد بسیار بیشتری از آن‌ها وجود دارند که در هر اثر هنری، هنرمند به نسبت موضوعی که بر پایه قوانین مذهبی شکل می‌گرفته، آن‌ها را انتخاب می‌کرده است (این انتخاب می‌توانسته بر اساس درخواست حامی مالی اثر هم باشد). در اصل نماد هر کدام از این قدیسین آیکونولوژی آن‌هاست که با بررسی آن‌ها می‌توان به آیکونوگرافی آن رسید که چه داستانی تعریف می‌کنند و چه

که برای مدت زیادی در مکان‌های مذهبی ایتالیا به کار برده می‌شد و می‌توان نمونه‌های زیادی از آن مشاهده کرد. البته در این نقاشی این نماد می‌تواند معنی دوگانه‌ای داشته باشد: برخی از منتقدین هنر معتقدند که اگر صدف روی سقف نمادی از دریا در نظر گرفته شود و شی آویزان از آن مروارید باشد، این بخش به بکارت مریم مقدس اشاره دارد (Ibid, 139). هر دوی این نظریات مطرح هستند و هیچ کدام دارای ارجحیت بر دیگری نیستند. اما با توجه به اینکه این نقش فقط در آثار مذهبی رنسانس تکرار نمی‌شود و یکی از معروف‌ترین آثار به‌جای مانده ایتالیایی-زایش ونوس- اثر بوتیچلی (تصویر ۷) که بر تولد تأکید دارد، این نقش تکرار می‌شود، می‌توان گفت که نظریه اول رایج‌تر بوده است. اما مهم‌ترین بخش در شناسایی تمثیل‌ها و شخصیت‌های این اثر، شناسایی هویت شش قدیسی

تصویر ۸: مقایسه محراب کلیسای سنت آندریا، طراحی آلبرتی و مکالمه مقدس، دلا فرانچسکا

Figure 8: Comparison of altar in Saint Andrea church, designed by Alberti (Right) and Brera Madonna (part) by Della Francesca

محتوایی دارند.

مطالعه آیکونولوژی

همان‌طور که اشاره شده، آیکونولوژی به معنی بررسی اثر در ابعاد تاریخی-فرهنگی آن است. به عبارتی این که یک اثر هنری در چه سالی و چه قرنی به وجود آمده است، می‌تواند در این بخش نقد بسیار مؤثر واقع شود و در این مورد می‌توان گفت که آیکونولوژی بازگشتی به مرحله پیش‌آیکونوگرافی است که آن را در درجات بالاتر بسط و گسترش می‌دهد. یکی از مواردی که در مبحث آیکونولوژی

است که در دو طرف مریم مقدس و کودک قرار دارند. هر کدام از این قدیسین (و همچنین سایر قدیسین مسیحیت)، دارای نماد مخصوص به خود هستند. این نمادها یا به صورت ظاهری اند (جنسیت، سن، مدل مو، مدل ریش)، یا توسط نوع لباس آن‌ها تعیین می‌شوند (لباس خاکستری نماد فرقه فرانچسکائی، لباس مشکی نماد فرقه دومنیکن و...) و یا نمادهای حیوانی اند (عقاب، بره و...) که به منظور خاصی تعبیه شده‌اند و داستان خاصی را تعریف می‌کنند. از آنجایی که در قرون وسطی که هنر تماماً

جدول ۱: بررسی هویت قدیسان حاضر در اثر پیررو دلآ فرانچسکا بر اساس نماد آن‌ها. منبع: نگارنده
Table: Studying the identification of Saints present in Piero della Francesca's work based on their symbols

توضیحات	عکس	نماد	نام شخصیت	
او یکی از مهم‌ترین قدیسان مسیحیت است که از بچگی تا مرگ همراه مسیح بوده و در قرآن کریم با نام یحیی بن زکریا پنج بار از او نام برده شده است (Giorgio, ۲۰۱۱: ۱۴۲).		لباس از جنس پوست، انگشت اشاره‌ای که همیشه به سمت آسمان یا به سمت مسیح بر خاسته است و عصا (در برخی مواقع).	قدیس جوانی باتیستا (تعمی ^۸ دهنده)	۱
قدیس اهل سیه‌نا که در سال ۱۴۵۰م از طرف پاپ به عنوان قدیس انتخاب شد (ibid, ۱۱۴).		لباس ^۹ طوسی رنگ، مدل مو مشترک در همه آثار (نماد فرقه فرانچسکائی)، نماد کلیسای کاتولیک در اکثر موارد (IHS)	قدیس برناردینو	۲
این قدیس کتاب انجیل مقدس را به لاتین و بعد از آن به عبری ترجمه کرد و به همین دلیل در آیین مسیحیت از ارزش زیادی برخوردار است (ibid, ۲۹۲).		لباس ^۶ پاره، سنگی که روی سینه‌اش نگه داشته، حیوان شیر (در اکثر مواقع)، در بسیاری از مواقع در حال نوشتن به نمایش درآمده است.	قدیس جورلامو	۳
این قدیس بنیان‌گذار فرقه فرانچسکائی در دین مسیحیت است که بر پایه حمایت از فقیران بنا شده بود (ibid, ۳۰۰).		لباس ^{۱۱} طوسی (در برخی مواقع قهوه‌ای روشن)، زخم روی بدن و صلیبی که در دست دارد.	قدیس فرانچسکا	۴
قدیس شهر ورونا، یکی از بیشترین حضور در آثار هنری برای یک قدیس، مربوط به اوست (ibid, ۸۴).		لباس ^{۳۳} مشکی (نماد فرقه دومینیکن)، خون روی سر که در اکثر مواقع با یک شمشیر همراه است.	قدیس پیتر و مارتیره	۵
این قدیس به دلیل نگارش انجیل یوحنا، از اهمیت خاصی در مسیحیت برخوردار است (ibid, ۴۰۴).		کتاب، قلم، در اکثر مواقع عقاب و شنل قرمز	قدیس جوانی اوانجلیستا (بشار ^{۳۳} ت‌دهنده)	۶

دارای ارزش است، تاریخچه شکل‌گیری فعالیت هنری هنرمند است. بی‌شک این‌که او در چه مکتب‌هایی حضور داشته، از چه استادانی بهره برده و با چه رویکردی وارد این حرفه شده است، همگی بر آثاری که آفریده است، تأثیرگذار بوده‌اند. در مکالمه مقدس، معماری پس‌زمینه یادآور کلیسای سنت آندرئا^{۱۳} در شهر مانتوای^{۱۳} ایتالیا است. معمار این بنا لئون باتیستا آلبرتی^{۱۴} است (تصویر ۸). او معماری بود که وجود هارمونی، تقارن و بازگشت به اصول دوره کلاسیک را در آثارش الگو قرار می‌داد (Bulgarelli, 2003: 12). همان‌طور که می‌توان در مکالمه مقدس و کلیسای سنت آندرئا مشاهده کرد، از ستون‌های شیوه کورنتی دوره یونان باستان استفاده شده است. همچنین هنرمند برای نقاشی روی دیوار از شیوه اول نقاشی رومی (نمای مرمین) استفاده کرده است و این‌ها به این معنی است که در نیمه دوم قرن پانزدهم میلادی که پیئرو دلّا فرانچسکا این اثر را آفریده، بازگشت به اصول معماری یونان باستان در فضای هنری حاکم بوده است.

یکی دیگر از مواردی که در این نقاشی اشاره به هنر معاصر خود دارد، پارچه‌های نمایش داده شده است. نمونه‌هایی از پارچه‌ای که در لباس مریم مقدس، دو فرشته پشت سرش و لباس فدريكو دا مونته فلترو به تصویر

درآمده، امروزه در موزه‌های مختلف موجود است که خاص و معرف پارچه‌بافی قرن پانزدهم میلادی در ایتالیا است (تصویر ۹). این نوع مدل پارچه که با نام گریچا^{۱۵} شناخته می‌شود، یکی از مهم‌ترین دستاوردهای فلورانس در زمینه پارچه‌بافی در قرن پانزدهم میلادی است (Curatola, 2018: 100). به‌گونه‌ای که بسیاری از مورخین هنر این نوع پارچه‌بافی را هم‌تراز دستاوردهای مهم این شهر در اوایل رنسانس (مانند مقوله پرسپکتیو و...) می‌دانند.

از دیگر موارد مؤثر تاریخی- فرهنگی در شکل‌گیری این اثر، خود شخص فدريكو دا مونته فلترو می‌باشد. او همسرش را (باتیستا إسفورتزا^{۱۶}) در سال ۱۴۷۲م از دست داد. در این اثر، می‌توان شباهتی از چهره همسر او با مریم مقدس پیدا کرد (تصویر ۱۰). این به این معنا نیست که مریم مقدس نمادی از همسر مونته فلترو می‌باشد، اما احساس او به عنوان سفارش‌دهنده اثر بر شکل‌گیری آن تأثیر گذاشته است.

نکته دیگری که مستقیماً مربوط به حامی این اثر می‌شود، غیبت همسر اوست. طبق رسمی که در قرن پانزدهم میلادی وجود داشت، همسران حامیان مالی آثار، در مقابل آن‌ها نمایش داده می‌شدند (تصویر ۳). اما در این اثر باتیستا إسفورتزا غایب است. در اصل او

تصویر ۱۰: پیئرو دلّا فرانچسکا، چهره دوک اوربینو به همراه همسرش (بخشی از اثر)، ۱۴۷۲م (حدوداً)، فلورانس، گالری اوفیتزی. منبع: en.wikipedia.org

Figure 10: Piero della Francesca, The double portrait of the Dukes of Urbino, 1472 ca. Florence, Galleria degli Uffizi

تصویر ۹: مقایسه طرح پارچه بکار گرفته شده در نقاشی و نمونه پارچه در موزه پراتو (شماره: ۷۵،۰۱،۳۰).

Figure 9: Comparison of fabric used in painting and sample of fabric in Textile Museum of Prato (Inv. 75.01.30)

این روش، بالاترین درجه یک نقد اثر، ترکیبی از مراحل پیش‌آیکونوگرافی و آیکونوگرافی است که جو هنری حاکم بر زمان خلق اثر، پایه‌های شکل‌گیری هنری هنرمند و در برخی از سفارش‌دهنده یا حامی مالی اثر را بررسی می‌کند. هنر دوره رنسانس به دلیل وابستگی به مضامین مذهبی و استفاده از داستان و تمثیل‌های یکی از بهترین نمونه‌های هنر موجود در دنیا برای بررسی در دو وجه آیکونوگرافی و آیکونولوژی است. مکالمه مقدس اثر پیئرو دللا فرانچسکا (۱۴۷۴م) که در این مقاله بررسی شده است، دارای نمادهای مذهبی و مفاهیم مستتر گوناگونی است. موضوع این اثر یکی از داستان‌های کتاب مقدس مسیحیان می‌باشد که با توجه به مفاهیم هنری ایتالیا در قرن پانزدهم میلادی به تصویر کشیده شده است. مطالعه و بررسی این اثر طبق روش تعیین شده پانوفسکی جنبه‌های پنهان آن را نمایان می‌کند که به این واسطه می‌توان نقد کاملی از این اثر به عنوان معروف‌ترین مکالمه مقدس به جای مانده از قرن پانزدهم میلادی، به مخاطب ارائه کرد.

باید جلوی پای قدیس جوانی باتیستا قرار می‌گرفت. پیرو دللا فرانچسکا در این بخش از ترفند بسیار جالبی استفاده کرده است. باتیستا اسفورتزا در شهر گوبیو^{۱۷} از دنیا رفت و در همین شهر کلیسای مختص به سن جوانی باتیستا قرار دارد. از طرفی انگشت این قدیس که همیشه به سمت مسیح یا آسمان اشاره داد، کمی مایل به سمت پایین است که به جای خالی این زن اشاره دارد؛ بنابراین می‌توان گفت که آیکونولوژی بخشی که در اثر وجود دارد، به شناخت بخشی که وجود ندارد کمک می‌کند.

نتیجه‌گیری

آیکونوگرافی به معنی شمایل‌نگاری و آیکونولوژی به معنی شمایل‌شناسی به عنوان دورشته از مطالعات تاریخ هنر از قرن بیستم میلادی بسیار مورد توجه قرار گرفتند. اروین پانوفسکی مورخ تاریخ هنر آلمانی در نیمه دوم قرن بیستم میلادی روشی را پیشنهاد کرد که بر نقد یک اثر هنری بر پایه مطالعات تاریخی-فرهنگی بنا شده است. بر اساس

منابع

- پانوفسکی، اروین، ۱۳۹۷، معنا در هنرهای تجسمی، ندا اخوان مقدم، تهران، چشمه.
- فضل وزیری شهره، تندی احمد، تفسیر نقش لیلی و مجنون در آثار غیاث الدین با رویکرد آیکونولوژی، کیمیای هنر، ۱۳۹۶؛ ۶(۲۲): ۶۱-۷۳.
- قانی، افسانه، مهربابی، فاطمه، تحلیل معنای قالیچه تصویری بختیاری با روش آیکونولوژی پانوفسکی، نشریه هنرهای صناعی ایران، ۱۳۹۷؛ ۱(۲): ۹۵-۱۱۱.
- نصری امیر. خوانش تصویر از دیدگاه اروین پانوفسکی. کیمیای هنر. ۱۳۹۲؛ ۲(۶): ۷-۲۰.
- نماز علیزاده، سهیلا، موسوی لر، اشرف السادات، آیکونولوژی نگاره لیلی و مجنون در سفال سلجوقی، دوره ۱۶، شماره ۷۵، شهریور ۱۳۹۸، ۴۷-۵۲.

- Bazin, German, 1963, *Storia della Pittura Italiana*, trad. Frida Matalon Marchetti, Milan, Edizione per il Club del Libro.
- Buchholz, Elke Linda, Buhler Gerhard, Hille Karoline, Kaeppele Susanne, Stotland Irina, 2016, *Storia dell'arte*, Milan, Touring.
- Bulgarelli, Massimo, Alberti a Mantova. Divagazione intorno a Sant'Andrea, in *Annali di Architettura*, 2003 (15), pp. 9-35.
- Bruschettini, Alessandro, 2018, *Il Montefeltro e l'Oriente Islamico, Urbino 1430-1550*, Genova, Sagep.
- Bussagli, Marco (2005), *Pittura, riconoscere gli stili*, Florence, Giunti.
- Chelli, Maurizio, 2010, *Leggere un'opera d'arte, Guida per l'analisi e la comprensione della pittura*, Rome, Delfini.
- Curatola, Giovanni, 2018, *Islam e Firenze. Arte e Collezionismo dai Medici al Novecento*, Florence, Giunti.
- Giorgi, Rosa, 2011, *I santi e i loro simboli*, Milan, Mondarini.
- Hasenmueller, Christine, Panofsky, Iconography, and Semiotics, *The Journal of Aesthetics and Art Criticism*, 1978, 36 (3), pp. 289-301.
- Pieranti, G, *Iconografia e Iconologia*, in *Atlas*, 2016, pp. 1-8.

سایتها

- https://it.wikipedia.org/wiki/Pala_di_Brera (access date: 11/19/202)
- https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Pietro_torregiani,_medaglia_di_federico_da_montefeltro.JPG (access date 18/11/2020)
- <https://sulparnaso.wordpress.com/2015/05/01/lettura-opera-la-pala-di-brera-di-piero-della-francesca-di-sara-biancolin/> <https://sulparnaso.wordpress.com/2015/05/01/lettura-opera-la-pala-di-brera-di-piero-della-francesca-di-sara-biancolin/> (access date 19/11/202)
- https://en.wikipedia.org/wiki/The_Duke_and_Duchess_of_Urbino (access date 18/11/2020)

Volpi, Cristina, 2017, Iconologia Definizione-Etimologia, Teknoring Il Portale delle Professioni Tecniche, 3 April 2017. <http://www.teknoring.com/wikitecnica/rappresentazione-e-media/iconologia> (access date 18/12/2020)
<https://www.ucainazionale.eu/news-ucainazionale/7007/>
<https://restaurars.altervista.org/wp-content/uploads/2014/11/La-nascita-di-Venere-Botticelli.jpg> (access date 18/12/2020)

پی نوشت

شماره سوم
زمستان ۱۳۹۹

1. Ervin Panofsky
2. Piero della Francesca
3. Cesare Ripa
4. Francesco Milizia
5. Encyclopedi delle belle arti
6. Aby Warburg
7. Friedrich Saxl
8. Julius von Schlosser
9. Chiesa di San Bernardino
10. Urbino
11. Federico da Montefeltro
12. Chiesa di Sant'Andrea
13. Mantova
14. Leon Battista Alberti
15. Griccia
16. Battista Sforza
17. Gubbio
18. San Giovanni Battista
19. San Bernardino
20. San Gerolamo
21. San Francesca
22. San Pietro Martire
23. San Gioanni Evangelista